

Weingrod (ed.), *Studies in Israeli Ethnicity*, 1985; S. Smooha, *Social Research on Jewish Ethnicity in Israel*, 1987; V. Kraus and R.W. Hodge, *Promises in the Promised Land*, 1990; E. Ben-Rafael and S. Sharot, *Ethnicity, Religion and Class in Israeli Society*, 1991; U.O. Schmelz, S. Della Pergola and U. Avner, *Ethnic Differences among Israeli Jews: A New Look*, 1991.

מעמד האשה בישראל. את מעמד האשה בישראל יש להבין על רקע התכונות של החברה כולה והתהליכים החברתיים המתרחשים בה. מעמד האשה בישראל התגבש מתוך תהליכים סותרים. חלקם מקרמים את השוויון בין המינים - באוטונומיה, בנגישות למשאבים ובהשפעה על החיים הציבוריים. אולם חלקם תומכים ביסודות המסורתיים המפלים נשים, מחזקים את מקומה הנחות בחברה ואת הרחקה ממרכזי הכרעה. לחברה בישראל היבטים של חברה מודרנית פוסט-תעשייתית ובוזרמנית גם של חברה מסורתית. אישויון נשים בישראל מקורו גם בתופעות אוניברסאליות וגם בתנאים המיוחדים לישראל, שבה אין הפרדה בין רת ומדינה. אידיאולוגיה הומניסטית אוניברסאלית קיימת בה לצד אידיאולוגיה דתית, ושתייהן ממוסדות במערכת משפטית הפועלת בחלקה לפי כללים אוניברסליים הדוגלים בשוויון בין המינים, וכללים דתיים המקנים לגבר זכויות יתר ביחס לאשה.

תכונה ייחודית אחרת של החברה הישראלית היא מרכזיותה של המשפחה בחיי הפרט והאחריות שהיא מטילה על האשה לטפל במשפחה. החברה הישראלית פתחה הדרמטיות רבות בפני נשים לפעול ולהתקדם גם מחוץ למשק ביתן, אך טרם התאימה לכך את רפואי חלוקת התפקידים במשפחה וטרם פיתחה שירותים הולמים לניצול ההזדמנות. גורמים אלה ואחרים יוצרים ניגודים בין הדרישות של תפקידי האשה בבית לבין הדרישות של תפקידיה מחוץ לבית. מצב זה מורה על מורכבותו של מעמד האשה בישראל ועל הסתירות הפנימיות שבו: מצד אחד מתחנכת האשה לערכים מודרניים וליברליים, המדגישים את היותה אדם שווה-זכויות, הזכאי לפתח את כישוריו הייחודיים ולנתב בהתאם לכך את דרכו בחיים. באותה עת מסדרת לה החברה, באמצעות סוכניה - תורים, מורים, ספרי לימוד, אמצעי התקשורת וכדומה - שיעודה העיקרי בחיים נגזר מעצם היותה נקבה. לפי "עוד זה, התפקידים העיקריים בחיי האשה הם להיות אשת-איש, אם ועקרת בית. כל תפקיד אחר הוא מיסני לעומתם - ללא התחשבות בכישוריה ובהעדפותיה. מצד אחד, החברה מעריכה את האשה המפתחת זהות חברתית עצמאית - אשה שביססה את מעמדה בזכות הישגיה ולא בזכות ההישגים של בן-זוגה. אך מן הצד האחר, כשהיה החברה לאשה שעליה להקים משפחה, ובכשואה, עליה לפגור אחרי בן-זוגה ברמת ההישגים או שעליה להמעיט בחשיבות הישגיה לעונת הישגיו. יש עדיין רבים המאמינים כי כאשר הישגיה של האשה עולים על אלה של בן זוגה, הם פוגעים בתקינותם של חיי המשפחה. שיעורם של אלה פוחת במיוחד בקרב זוגות צעירים, כאשר שניהם בעלי רמת הסכלה דומה ומעסיקים. כך מתפתח בישראל רפוס שווינוי יותר.

המתח בין תפיסת האשה כאדם בעל יישות עצמית, בעלת זכויות שוות לגבר, לבין האשה כאשת-איש ואם לילדים ונחותה מן הגבר, כשתקף במסודות שונים של החברה; בחוק, בצבא, בחיים הפוליטיים, בעבודה ובקיבוץ. גורם ייחודי נוסף הוא מרכזיותו של הקונפליקט הערבי-ישראלי, הקובעת סדרי עדיפויות, המעמידים את הביטחון במרכז. האדרת הצבא והחייל הלוחם (תפקיד הסגור בפני נשים) מסייעת לשימור תפיסות מסורתיות של עליונות הגבר ותלותה של האשה בו. ראיית מעמד האשה כבעיה חברתית, שתחילתה בתקופת "היישוב", היתה גורם חשוב בתהליך השינוי שהתחולל במעמד האשה בחברה החדשה.

ההכרה במעמד האשה כבעיה חברתית. המאבק המאורגן של נשים למען שוויון חברתי בא"י וההכרה במעמד האשה כבעיה חברתית, התגבשו במרוצת העשור השני והשלישי של המאה. נשים התארגנו אז בארגונים שונים, במסגרת תנועת הפועלים ובסקטור האזרחי, מתוך כוונה להשפיע ולהשתלב בתהליכי בנינה של החברה הארצישראלית. אכזבתן של החלוצות מכך שלא שולבו בפעילויות המרכזיות של בניין הארץ הביאה להקמת תנועת הפועלות. נראה כי האידיאלים של שוויון חברתי שרווחו אז בארץ, בקרב חברי תנועת הפועלים, לא התקשרו בדעתם עם

לוח 7. ההרכב העדתי של שכונות מגורים, 1983

מיקום שכונת המגורים	סך הכל	אחוז יוצאי אסיה/אפריקה	-65.0	-35.0	-0.0
סך הכל	100.0	34.9	64.9	100.0	
ערם ויישובים עירוניים	100.0	36.9	30.8	32.3	
סך הכל	100.0	26.5	43.3	30.3	
שלוש הערים הגדולות	100.0	43.6	37.3	19.1	
ערם אחרות	100.0	16.7	46.6	36.6	
199,999-100,000	100.0	13.6	61.8	24.6	
99,999-50,000	100.0	26.3	37.4	36.4	
49,999-20,000	100.0	22.3	40.2	37.3	
19,999-10,000	100.0	3.3	30.0	66.7	
יישובים עירוניים למחצה, כפרים ויישובים כפריים	100.0	50.3	14.9	34.8	
סך הכל	100.0	(9.1)	(30.3)	(60.6)	
יישובים עירוניים למחצה	100.0	52.2	14.2	33.7	
יישובים כפריים - סך הכל	100.0	37.2	13.2	49.6	
מושבים	100.0	86.9	12.2	0.9	
קיבוצים	100.0	33.6	22.1	44.2	
יישובים כפריים אחרים	100.0				

שכונות מגורים בגודל של מאה או יותר תושבים יהודים.

לוח 8. זוגות שנישאו בישראל לפי מוצא, 1981

קבוצת מוצא	כל הזוגות שנישאו בישראל אלפים	מהם ניסאו אלפים	מהם לבני	מהם לבנות	מהם מוצא ארץ חסיבת שונה
סך הכל	471.1	100.0	44.6	40.4	15.0
יוצאי אסיה/אפריקה	224.6	100.0	53.2	32.1	14.7
יוצאי אירופה/אמריקה	246.5	100.0	36.8	48.0	15.2
ילידי חוץ לארץ	240.3	100.0	59.5	30.4	10.1
יוצאי אסיה/אפריקה	124.3	100.0	68.0	23.2	8.8
יוצאי אירופה/אמריקה	116.0	100.0	50.5	38.0	11.5
ילידי הארץ	230.8	100.0	29.1	50.8	20.1
לאב ילידי אסיה/אפריקה	100.3	100.0	34.9	43.0	22.1
לאב ילידי אירופה/אמריקה	130.5	100.0	24.6	56.9	18.5

לקריאה נוספת

ש"ג אייזנשטרם, קליטת העלייה, תשי"ב; מ' סיקרון, העלייה לישראל 1948 עד 1953, תשי"ג; ש"ג אייזנשטרם וא' ולוצ'בר (עורכים), מיזוג גלויות, תשכ"ט; מ' ליסק, ב' מורה וע' כדוד (עורכים), עולים בישראל, תשל"ח; ח' כהן וצ' יהודה, יהודי אסיה ואפריקה במזרח התיכון, 1860-1971, ביבליוגרפיה מוערת, תשל"ז; י' פרס, יחסי עדות בישראל, תשל"ז; א' שטאל, מיזוג חברותי בישראל, תשל"ז; ש' כהירסקי, לא נחשלים אלא מנוחשלים, תשמ"א; ש' רסן ובי' שוקר (עורכים), יהודי המזרח, תשמ"ד; מוסר ון ליד בירוסלים, מתחמים בין-עדתיים בישראל, תשמ"ד; גיליון מיוחד על "הבעיה העדתית: המסכיות ותמורה", מגמות, כ"ח, ח"ב 2-3, אדר ב' תשמ"ד; י' אמיר, ש' שרון, ור' כדארי (עורכים), אינטגרציה בחינוך, תשמ"ה; ש' רסן ועורק, מחצית האומה, תשמ"ז; י' נהון, רפואי התרחבות ההסכלה ומבנה הזדמנויות בתעסוקה: המימד העדתי, תשמ"ז;

A. Weingrod, *Israel: Group Relations in a New Society*, 1965; M. Lissak, *Social Mobility in Israeli Society*, 1969; R. Patai, *Israel Between East and West*, 1970; M. Inbar and C. Adler, *Ethnic Integration in Israel*, 1977; S. Smooha, *Israel: Pluralism and Conflict*, 1978; E. Krausz (ed.), *Studies of Israeli Society: Migration, Ethnicity and Community*, Vol. 1, 1981; A.

המשפט העליון לצדק שאין לאסור מינוי נשים כחברות כמועצות-דתיות (1988) וכחברות בוועדות בחירות לרבנים ראשיים של עיריות (1989). מחוקי הגנה - להודמנויות שוות. אחד ממאפייני מעמדה המשפטי של האשה בישראל הוא קיום מערכת חוקים והסכמים קיבוציים, הבאים להגן על האשה כאשר היא אשה. חוקים אלה, שרובם נוגעים לתחום העבודה, מקנים לאשה זכויות שאינן ניתנות לגבר או שמשחררים אותה מחובות החלים עליו. לגבי חלק מחוקים אלה קיימת הסכמה כללית, וזאת כאשר מדובר בהריון, לידה והגנה. במקרה זה אין רואים בהן זכויות-יתר הפוגעות בעקרון השוויון, ואף רואים בהן הישג חברתי. לרזומה, חוק עבודת נשים (1954) אוסר פיטורי עובדת הרך, אם ההריון הוא הסיבה לפיטורין.

בשנות 80 גברה הדעה שחוקים מגינים, המבוססים על תפישות סטריאוטיפיות בדבר חלוקת העבודה בין הגבר לאשה בתא המשפחתי, אינם רצויים, בעיקר ככל הנוגע להנחה שהאשה היא האחריות הבלעדית לטיפול בילד, וכן בנוגע להנחה שהאשה חלשה ופגיעה. זכויות בגין אימהות הומרו (1988) לזכויות בגין הורות. לרזומה, הזכות להארץ את חופשת הלידה הרגילה בת 12 שבועות בתקופה נוספת של עד 12 חודשים ללא תשלום, והזכות להתפטר ממקום העבודה בתוך תשעה חודשים ממועד הלידה לצורך טיפול ביילוד, מבלי לאבד את הזכאות לפיצויי פיטורין, ניתנו גם לא. ב-1986 נוסד הסעיף בחוק עבודת נשים (1954) האוסר על העסקת נשים בעבודת לילה. חוק גיל הפרישה לעובדת ולעובד (1987) קבע גיל אחיד לגבר ולאשה, כסיעון שהוראות מגינות הן כבחינת הפליה הפוגעת בשוויון הודמנויות בין גברים ונשים, שכן בגלל ההגבלות החלות על העסקתן, מעדיפים מעבידים גברים על פני נשים. חוק שוויון ההודמנויות בעבודה (1988) בא במקום חוק הודמנויות שוות (1981), שהיה צר יותר. החוק אוסר אפליה מחמת מין או מחמת היותו של אדם נשוי או הורה בתנאי קבלה לעבודה, תנאי עבודה, קידום בעבודה, הכשרה או השתלמות מקצועית ופיטורים או פיצויי פיטורין. חוק הודמנויות שוות בעבודה (1988) גם אוסר פירסום מפלה והטרדה מינית במקום העבודה. החוק מאפשר גם תביעה אורחית ושם את נטל הוכחה, שאמנם לא היתה הפליה, על המעסיק.

אכיפת חוקים שוויוניים. במדינת ישראל קיימים חוקים האוסרים על הפליה מטעמי מין, כגון חוק שירות התעסוקה (1959), חוק שכר שווה לעובדת ולעובד (1964) וחוק שוויון ההודמנויות בעבודה (1988). עם זאת, המערכת המשפטית טרם הוכיחה עצמה כמנוף אפקטיבי להפחתת אי השוויון בין המינים. חוק שוויון ההודמנויות לא קבע תקציב לגוף המפקד על אכיפת החוק. השופטים בבתי המשפט השונים אינם תמיד משחררים מתפישות מסורתיות וסטריאוטיפיות לגבי נשים. לעומת זאת, נשים רבות אינן מורגלות בהתריינויות משפטיות. מבחינת התובעת, הגשת תביעה המבקשת להוכיח אפליה, הוא תהליך מסורבל, יקר וארוך. הוא כרוך גם בהטרדה מצד המעביד, ולעיתים אף מצד ועד העובדים, שכרוב המקרים חבריו הם גברים. גם הסנקציות המועוגנות בחוק אינן תמיד כאלו שיהיה בהן כדי להניע אשה להגיש תביעה. מאז קום המדינה עד קבלת חוק שוויון ההודמנויות בעבודה (1988) הוגש רק קומץ תביעות של נשים המבקשות להוכיח הפליה. מאז חלה עליית-מה במספר התביעות של נשים.

מעמד האשה בדיני אישות. עם הקמת המדינה אימצה ישראל את הכלל, שדיני נישואין וגירושין מוסדרים בבתי דין עדתיים, ובתחום המעמד האישי כפוף כל אדם לחוקים ולמסורת של עדתו. ב-1953 חוקקה הכנסת חוק שיפוט בתידין רבניים, שמסר את ענייני הנישואין והגירושין של היהודים בישראל לשיפוטם הבלעדי של בתי הדין הרבניים האורתודוקסיים, השופטים לפי דין תורה (ר' פרק דיני משפחה).

בדיני הנישואין כפופה האשה לבעלה, אך נהנית מהגנתו הכלכלית. החובה לזון את אשתו מוטלת עליו, כל זמן שהיא מקיימת את החובות המוטלות עליה. במסגרת חובה זו עליו לספק את צורכי מחייתה, כסותה ואף הוצאות אחרות. גם החובה לזון את הילדים מוטלת בראש ובראשונה על האב.

כפיפות האשה לאיש שלו נישאה מוצאת ביטוי בעיקר במסגרת דיני הגירושין. האיש מקדש את האשה והוא גם זכאי לגרשה. אולם בלא מתן גס בידי האיש, אין האשה מגורשת. לפי תיקון המיחוס לרבנו גרשום, חל

דחיית התפיסות המסורתיות לגבי עבודת נשים, אחריותו למשק הבית ומקומן בחברה. תנועת הפועלות שאפה להרחיב את נבולות תפקידיה של האשה היהודית בחברה ולהבטיח את השתתפותה המלאה בתהליך התחייה לאומית. בוועידת הייסוד של ההסתדרות, שהתקיימה ב-1920, תבעה תנועת הפועלות מן ההסתדרות להכיר בתנועה ולתת לה ייצוג כמוסדותיה. תביעתה נענתה בחיוב. ההכרה הרשמית שהעניקה ההסתדרות לתנועת הפועלות מסמנת את ראשית המיסוד של מעמד האשה כבעיה חברתית בא"י. התנועה, דרך ארגון מועצת הפועלות, (היום נעמת) תרמה למעורבות נשים בחיים הציבוריים וליצירת נורמה, המכירה באחריות החברה ליצור תנאים שיאפשרו לאם לעבוד מחוץ למשק ביתה תוך-כרי מילוי חובותיה המסורתיות למשפחה.

גורם אחר אשר הביא להתארגנות נשים לאחר מלחמת הע"ע I היה התנגדות החוגים הדתיים והחרדיים, האיכרים ובני עדות המזרח למתן זכות בחירה לנשים כמוסדות הפוליטיים של היישוב, שהיו או בתהליך התהוות. עמדה זו הובילה להקמת ארגון "התאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות בא"י", אשר פעל רבות להשגת זכות הבחירה לנשים, כפי שעשתה גם מועצת הפועלות. מקימו היו נשים עירוניות משכילות כנות המעמד הבינוני, ולארגון היו סניפים ברוב היישובים הגדולים. הדבר הוכרע רק ב-1925, כאשר קבעה אסיפת הנבחרים כי חוקת הבחירות תהיה מבוססת על שוויון כל בני היישוב, ללא הבדל מין.

מעמד האשה בחוק. מעמדן המשפטי של הנשים בישראל נקבע ברזומנית גם על פי אחת משיטות המשפט החדשות ביותר וגם על פי אחת משיטות המשפט העתיקות ביותר בעולם. השיטה הראשונה - המשפט החילוני - מבוססת על העיקרון של דין אחד לגבר ולאשה, מתוך הכרה בכך שהבחנה עניינית בין המינים אינה הפליה. השיטה השנייה - המשפט העברי - תופסת את האיש והאשה כשונים ולא שווים, ומחילה על כל אחד מהם מעמד משפטי שונה, המעניק גם זכויות וחובות שונים. המשפט הישראלי מאגד שתי תפיסות אלו, החדשה והעתיקה. חוסר האינטגרציה של שתי השיטות והבכונות של בית המשפט להפגין סובלנות כלפי חריות ערכים הלכתיים מפלים ולהעדיפם על פני עקרון השוויון, אף הם תורמים להנצחת אי השוויון בין המינים.

השאיפה של מקימי מדינת ישראל לקיים שוויון בין המינים באה לידי ביטוי במגילת העצמאות שלה, שבה כתוב כי "מדינת ישראל... תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל... מין". אולם בית המשפט העליון סירב להכיר במגילה כחוק יסוד המבטל כל הוראת חוק העומדת בסתירה לאמור בה.

בשנים הראשונות לקיום המדינה התקבלו שני החוקים אשר יצרו את התנאים הבסיסיים להרחבת אפשרויות ההשכלה של הבת ולשחרורה מריבוי חברתי בקרב דתות ועדות שונות: חוק חינוך חובה (1949) חייב הורים לשלוח את בנותיהם (כמו את בניהם) לבית הספר לפחות עד גיל 14 (ומשנת 1978 עד גיל 15); וחוק גיל הנישואין (1950) אוסר את הנישואין לנערה מתחת לגיל 17.

בשנת 1951 חוקקה הכנסת את "חוק שיווי זכויות האשה" אשר קבע "דין אחד יהיה לאשה ולאיש לכל פעולה משפטית, וכל הוראת חוק המפלה לרעה את האשה כאשר היא אשה לכל פעולה משפטית, אין נוהגים לפיה". מספר סייגים הפחיתו מתרומתו הפוטנציאלית של חוק זה שאסר הפליית נשים. סעיף 5 של החוק קבע כי "אין חוק זה חל על תוצי עבודה או הסכמים לנישואין וגירושין". כמו כן אין חוק זה חל על תוצי עבודה או הסכמים קיבוציים. בהיותו חוק רגיל, ולא חוק יסוד, הוא כפוף לכלל הקובע כי האמור בחוק מאוחר יותר - מבטלו. כיוון שכך, לא היה בחוק זה כדי למנוע קבלת סעיפים מאוחר יותר, כגון סעיף 65 במסגרת מס הבנסה, שקבע כי הכנסתה של אשה נשואה החיה עם בעלה, בפקודת מס הבנסה, שקבעה על שם בעלה ולא על יראה לעניין הפקודה בהכנסת בעלה, והיא תחויב על שם בעלה ולא על שמה. ב-1992 תוקן חוק פקודת מס הבנסה בכיוון השוואת מעמד האשה לזה של בן זוגה. עיקר תרומתו הממשית של חוק שיווי זכויות האשה היה בחיזוק מעמדה של האשה הנישואה כאדם בזכות עצמו, בהסרת פסליות משפטיות שונות שנכפו על האשה בשל נישואיה, כגון זכויות קניין ואפוסטרופסת על ילדיה. אולם ערך השוויון שנקבע בחוק היה עיקרון מנחה אך לא בלעדי ומכריע במספר גנצים. על כסיס חוק זה קבע בית

שנמצאו מתאימים לחיילות, היתה בין הגורמים שהגיעו את הצבא לערוך הערכה מחודשת של מדיניותו בנוגע לניצול יעיל יותר של החיילות. ב-1981 הורה הרמטכ"ל לפתוח את כל העיסוקים בצה"ל בפני נשים, חוץ מתפקידים קרביים מובהקים. מאז הורחבה קשת העיסוקים בצה"ל בפני נשים בצה"ל, במערך ההתראה, בהדרכת לוחמים, בתפקידי קצונה ובמיכצעים. ב-1992 עסקו רק כ-31% מהחיילות בשירות חובה בתפקידי פקידות ומינהלה, לעומת 70% ב-1978. למרות כל זאת אין בצה"ל נטייה להגדיל את השקעתו בהכשרת נשים ולהרחיב באופן ניכר את קשת התפקידים הפתוחים בפניהן, משיקולי כראיות: אי-מילוי תפקידים קרביים; ההקלות שמעניק החוק לנשים המשרתות בצה"ל, כגון תקופת שירות קצרה יותר; חוסר נטייתן להאריך מרצונן את תקופת שירותן; שחרורן משירות חובה עם נישואיהן; ההגבלות החלות על גיוסן לשירות מילואים; ושנותוני-גיוס גדולים מהרגיל, שעמדו לרשות צה"ל, ביחוד מאז ראשית שנות ה-80.

גיוס נשים. שיעור גיוס הבנות היה משתנה במרוצת השנים כהתאם לשינוי המדיניות של צה"ל, לשיקולים של צורך וללחצים חיצוניים. כ-49% מן הנשים בשנתן 1976/7 לא גויסו - רובן כתוצאה מכישורים בלתי מספיקים או בגלל הצהרת-דחיות. ב-1978, בהתאם להסכם הקואליציוני בין הליכוד לבין אגודת ישראל, אישרה הכנסת תיקון בחוק הביטחון, אשר בא להקל על הליכי שחרורה של הנערה משירות צבאי מטעמי הכרה דתית. למרות זאת, משנתן 1990/91 רק כ-35% לא גויסו. העלייה בשיעור המתגייסות נבעה מגיוס בנות ברמת כישורים נמוכה יותר מתוך מגמה לאומית-חברתית ליצור בצה"ל הזדמנות להעשרה. בתחילת שנות ה-90 הביאו הגידול בשנתוני הגיוס והלחץ על מפקדי צה"ל לצמצם בכ"א לקיצוצים בכ"א הנשי במיוחד.

קידום נשים בצבא הקבע. ההזדמנויות הנשים בצבא קבע יש השלכות מרחיקות-לכת על מעמדה של האשה, גם בצה"ל וגם בחברה בכללותה. שירות הקבע בצה"ל הוא מוסד מרכזי בישראל לעיצוב סכנת עילית ומאגר לגיוס כוח אדם למשרות בכירות בארגונים פוליטיים, ממשלתיים וכלכליים. המאגר ניוון במידה רבה מן הקצונה הבכירה. קידום לדרגות קצונה בכירות מותנה ברוב המקרים בתקופת שירות ביחידה קרבית. זירה זו מאפשרת להפגין כישורים, להתבלט בהישגים וליצור קשרים חיוניים לקידום בסולם הדרגות הצבאי. מסלול זה חסום בפני נשים. הדרגה הגבוהה ביותר של נשים בצבא, היא תת-אלוף, אבל היחידה בדרגה זו היא קצינת ח"ן ראשית, שהועלתה ב-1989 לדרגת תת-אלוף. גם שיעורן היחסי של בעלות דרגה תקנית של אל"ם זעום למדי.

מעמד האשה בחיים הפוליטיים. למרות העובדה שישראל היתה אחת המדינות המעטות אשר בראש ממשלתן ניצבה אשה, מספר הנשים בעמדות בכירות, הנוטלות חלק בקביעת המדיניות ובחיים הציבוריים הוא מועט ביותר. בין 1948 ל-1991 כיהנו רק שתי נשים בתפקידי של שר בממשלה, שתי נשים כשרות בלי תיק, ושלוש נשים כיהנו כסגניות שר. לראשונה, בממשלתו השנייה של רבין, מכהנות שתי נשים בתפקידי שר בממשלה. ברשויות המקומיות היתה רק אשה אחת שכינה כראש עיר - 71 כראשי מועצות קטנות, כולל אחת שעמדה כראש יישוב ערבי. בשנות ה-70 החלה מגמה של שינוי בדרגי הכניסה למועצה. עלתה חשיבותן של ראש הרשימה וגורמים מקומיים וירד ערך חסותן של מפלגות וועדות מינויים בקביעת מקומן של נשים ברשימת המועמדים. בבחירות לרשויות המקומיות ב-1989 נשים היוו רק 8.3% מן הנבחרים. בהסתדרות הכללית, שבה קיים אגף מיוחד לעובדת השכירה, קיים תתי-יצוג של נשים בכל הגופים הנבחרים. לראשונה בבחירות להסתדרות ב-1989 נבחרו שתי נשים לראשות מועצות פועלים - בכרמיאל ובאור-עקיבא.

נשים מהוות כ-50% מציבור המצביעים בבחירות לכנסת. הן משתתפות, כמידה שווה לגברים, בפעילות פוליטית כגון חתימה על עצומות והפגנות, אך הן משתתפות הרבה פחות מגברים בפעילות פוליטית מימסדית, כגון פעילויות ומסעות תעמולה מטעם מפלגות. מספר הנשים בכנסת נע בין 7 ל-11 בכל קרנציה, והיה הגבוה ביותר (7) בהתחלת הקרנציה של הכנסת ה-12. מאז קום המדינה ועד הבחירות לכנסת ה-13 כיהנו 40 נשים כחברות-כנסת. 28 מהן כיהנו מטעם מפלגות הפועלים. בכנסת ה-13 לא חלה עלייה בייצוגן של נשים, והיא נותר בהיקף דומה לזה שהיה בכנסות

איסור על איש לגרש את אשתו בעלי-כורחה. אך במקרים מסוימים ניתן להתיר לאיש לשאת אשה אחרת על פני אשתו. היתר כזה אינו ניתן לנשים. התייחסות שונה זו מחלישה את מעמד האשה במקרי גירושין. התקשרותו של איש נשוי עם אשה אחרת, פנויה, אינה שוללת ממנו את האפשרות המשפטית לשאתה לאשה לכשיתגרש, ובילד הגולד מקשרים כאלה, בעוד האיש נשוי, אין פסול. לעומת זאת, אשה נשואה החיה עם גבר אחר "אסורה על בעלה ועל בועלה", וילד הגולד מקשרים כאלה נחשב למזור.

ההגבלות המוטלות על אשה נשואה מעוררות בעיות קשות של עגינות וייבום. עגונה לא תוכל לקבל היתר נישואין, אלא אם יוכח כי בן זוגה הלך לעולמו. גם לא נמצא פתרון למצבים שבהם האיש מסרב בכל תוקף לתת גט, או שאינו שפוי ברעתו. יבמה היא אלמנה, שאשה נפטרה בלא שנולדו להם ילדים. יבמה אסורה להינשא, כל עוד לא קיבלה חליצה מאחיו של בן הזוג. דין זה הופך את האשה לתלויה בחסדי המשפחה של המנוח. עם העלייה בשיעור הגירושין, גדל מספרן של נשים מסורכות גט ועגונות. בשנות ה-80 קם ארגון למען העגונות ומעוכבי הגט לצורך הפעלת לחץ ציבורי על הרבנים ועל חברי הכנסת למצוא פתרונות לסבלן.

מעמד האשה במערכת הביטחון. ישראל היא המדינה הראשונה בעולם שהנהיגה גיוס חובה לנשים, ועדיין היא אחת המדינות היחידות שבהן הוא שריר וקיים. חוק שירות הביטחון שנתקבל ב-1949 קבע שירות חובה לנשים בצה"ל. החוק התקבל למרות התנגדותן של המפלגות הדתיות. הדברים שנשא בנגוריון בכנסת השנייה בזכות החוק משקפים את התפיסה הדרעורית ביחס להשתתפות נשים בשירות הצבאי:

"... ועכשיו לשאלת האשה במערכת הביטחון... הרבר הראשון - הייעוד המיוחד של האשה, ייעוד האימהות. אין בחיים ייעוד גדול מזה... אלא שיש ליכור גם דבר שני: האשה אינה אשה בלבד. היא גם אישיות, בדיוק כמו גבר, ולאישיות זו מגיעות כל הזכויות וכל החובות המגיעות לאישיותו של הגבר - מלבד אלה המתייחסות לאימהות... גם אנו איננו מתכוונים לגייס נשים ליחידות קרב... ואימון שאנו רואים צורך לתת לאשה הוא אימון צבאי ראשוני והכשרה חקלאית; האשה לא תהיה חייבת בשירות השנה השנייה, שהיא כולה צבאית, אלא אם תתגרם לכך - ורצוי שתתגרם למקצועות מיוחדים: שירות רפואי, קשר, רדיו, טלפון, נהגות, עבודה משרדית וכדומה".

כך, מראשית המדינה התמסרו הגורמות שנשים אינן ממלאות תפקידים המוגדרים כקרביים, ואורך שירותן הצבאי קצר מזה של הגברים. לאחר קום המדינה עלתה השאלה סביב איזו תפיסה יתגבשו המיבנה והמסורת של חיל הנשים - מיבנה הפלמ"ח, שבו שירות גברים ונשים ביחידות מעורבות, או הצבא הבריטי, שבו שירות הנשים ביחידה נפרדת, (האי.טי.אס), יחידת עוז ליחידות של הגברים. מבחינה ארגונית נוצר שילוב של שני הדגמים: פיקוד חיל הנשים מופקד על ההכשרה הבסיסית לחיילות ולקצונה, על קביעת מדיניות תנאי שירות הנשים בצבא ועל שיפוט חיילות; ההצבה למשימות נקבעת בידי אגף כוח אדם (אכ"א) של צה"ל. אולם כל הנשים שמונו עד 1970 למלא את התפקיד של קצינת ח"ן ראשית היו קצינות לשעבר בא.טי.אס, ובדרך זו נעשתה התפישה של האי.טי.אס, שלפיה תפקידן של הנשים לשמש כעוז לגברים, לתפישה השלטת בצה"ל.

סוגייה שנייה שהיה עליה ויכוח נגעה לתקנות הגיוס - רהיניו על מי חלה חובת השירות בצה"ל. הפשרה היתה אי-גיוס נשים לשירות-חובה בשל סיבות אלו: נישואין, ריווח, אימהות, ובגין הכרה דתית וטעמי מצפון. ב-1953 התקבל חוק שירות-לאומי, שחייב כל אחת שפטרה עצמה משירות בצה"ל בגלל הצהרה דתית לשרת שירות לאומי. סעיף זה לא הופעל מעולם, וב-1990 הוקפא הסעיף עד להחלטה חדשה של הממשלה.

תפקידי הנשים בצה"ל. במרוצת שני העשורים הראשונים לקיומו של צה"ל גברה הנגמה של הגבלת חיילות לתפקידים נשיים מסורתיים ושל הפרדת עיסוקים לפי מין. השינוי הראשון במגמה זו הסתמן בעקבות מלחמת ששת הימים. המחסור בכוח אדם והצורך לשחרר יותר גברים ליחידות קרביות היה השיקול המנחה שהביא להרחבה מסוימת של סוגי התפקידים שהוטלו על נשים. צעד נוסף בכיוון זה נעשה בעקבות מלחמת יו"כ. העמקת השימוש בטכנולוגיה מתחכמת, אשר יצרה עיסוקים חדשים

למקרי סעד 34,000 לילדי אמהות עובדות, לכר ממערכת מעונות זום פרטיים.

בשנות 70 הביקוש לעובדים נוצר כרוך המקרים בעיסוקים שבהם כבר היה מקובל להעסיק נשים, כגון הוראה, עבודה סוציאלית ועבודה משרתית. אך ביקוש נוצר גם בעיסוקים שהיו סגורים קודם לכן בפני נשים, כגון כספרים בבנקים. נוסף על כך נוצרו מקצועות חדשים שטרם הודרכה עליהם תווית של מין, כגון במחשבים, במשאבי אנוש, ענפים שגילו נכונות להעסיק נשים. המחסור בכוח אדם שהתהווה בשנות 70 פתח הזדמנויות תעסוקה גם בפני נשים מבוגרות יותר, שהתקשו עד אז להתחרות בנשים צעירות על מקומות עבודה. לאור היעדרותם הממושכת של הגברים מעבודתם כשל שירות מילואים, במיוחד בעקבות מלחמת יז"כ, השתפר הדימוי של נשים ככוח אדם יציב ומהימן.

בדיקת המגמות בהתפלגות כוח העבודה הנשי לפי גיל מאז סוף שנות 60, מורה על ארבע התפתחויות: 1. ירידה בשיעור ההשתתפות של נשים צעירות בשנות 24 ומטה, במידה רבה בגלל הארכת תקופת הלימודים, וכמקצת גם בגלל העלייה בשיעור המגויסות לצבא; 2. שינוי בקבוצת הגיל בעלת שיעור ההשתתפות המרבית - מ-18-24 ב-1970 ל-23-34 באמצע שנות 70 ול-35-44 באמצע שנות 80. שינוי זה משקף את הגידול היחסי בשיעור הנשים הנשואות בכוח העבודה (מ-25.7% ככלל הנשים בשנת 1968 ל-47.3% בשנת 1990) וכניסתן של נשים מבוגרות יותר; 3. עלייה במחויבותן של נשים לכוח העבודה, שבאה לידי ביטוי בנסירה הדרגתית יותר מכוח העבודה עם עליית הגיל, ברציפות ההשתתפות בכוח העבודה במשך החיים וכיבירת השפעתם של ילדים קטנים כגורם מרתיע מפני עבודה. מכלל האמהות היהודיות לילדים בגילי 2-4 (לא כולל רווקות) הגיע מספר המשתתפות בכוח העבודה כבר בשנות 80 ליותר מ-65%, ושיעורן של אלו מהן שהיו בעלות השכלה של יותר מ-13 שנות לימוד הגיע ליותר מ-79%; 4. גדל שיעור הנשים המועסקות במשרות חלקיות, מ-32% בשנת 1970 ל-45% בשנת 1990 (לעומת 19% בקרב גברים). מגמה זו לכיוון משרה חלקית בולטת במיוחד במקצועות האקדמיים והחופשיים.

השפעת ארץ המוצא וההשכלה. קיימים הבדלי מוצא בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה. בקרב יהודים, הגבוה ביותר הוא של ילידות הארץ, שאביהן עלה מארצות המערב, והנמוך ביותר הוא של נשים ילידות ארצות המזרח. אפשר לייחס את ההבדלים האלה בין הקבוצות בעיקר להבדלי ההשכלה כיניהן. בקרב הלא-יהודים, הגבוה ביותר הוא של נשים נוצריות, והנמוך ביותר - של דרוויות.

לרמת ההשכלה השפעה רבה על רפואי ההשתתפות בכוח העבודה. ככל שעולה מספר שנות הלימוד של האשה, כן גדל הסיכוי שתימצא בכוח העבודה. הרבר נכון גם בקרב נשים ערביות, אך בעוצמה פחותה מאשר אצל נשים יהודיות. כאשר משווים בין קבוצות מוצא שונות בעלות רמת השכלה מקבילה - ההבדלים בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה כמעט אפסיים. שיעור ההשתתפות של נשים בעלות 16 שנות לימוד ומעלה זהה לזה של גברים בעלי אותה רמת השכלה ככל קבוצות המוצא. רמת ההשכלה הממוצעת של נשים בכוח העבודה גבוהה מזו של גברים. 1990 היא היתה 12.6 שנות לימוד לעומת 11.9 שנות לימוד אצל גברים. זמינותן של יותר נשים בעלות השכלה גבוהה מגדילה את הסבירות שגם מגמת העלייה בהשתתפותן של נשים בכוח העבודה תימשך - בתנאי כמובן שתימשך זמינותן של הזדמנויות תעסוקה. כמשך כל השנים היה שיעור האבטלה גבוה יותר בין נשים מאשר בין גברים, אבל הפער כיניהם היה תמיד קטן, כ-2%. מתחילת שנות 90, עם גידול האבטלה במשק, גדל במידה ניכרת גם הפער בשיעור האבטלה בין המינים, דבר המעיד על הערפת גברים בקבלה לעבודה כסוגים מסוימים של עבודות.

הפרדת עיסוקים לפי מין. קיימת הפרדה רבה בעיסוקים לפי מין, גם אנכית וגם אופקית. מבחינה אנכית, ככל שעולים במדרג המקצועי או הארגוני, קטן השיעור היחסי של נשים. הרבר נכון לגבי ארגונים בכל סוגי המוסדות החברתיים: הפוליטי, הצבאי, הכלכלי, החינוכי, הדתי וכו'. אחוז הנשים בין קובעי המדיניות בתחומים אלה הוא מיערי. מבחינה אופקית, רוב הגברים והנשים עובדים בעיסוקים שונים, או בעיסוק דומה אך בסקטורים שונים. לרזוגמה: משפטיניות מתרכזות בסקטור הציבורי, משפטנים גברים בסקטור הפרטי. רוב הנשים מתרכזות במספר קטן של

הראשונות. 9 מתוך 11 הנשים המכהנות בהן הן "פנים חדשות", ומתוכן 3 משתייכות לימין. רשימות נשים לא זכו להצלחה יתרה. רשימה של ויצ"ו קיבלה ב-1949 מושב אחר בלבד. באותה שנה ניגשו הנשים הרחיות ברשימה נפרדת, כמחאה על כך שהמפלגות הרחיות לא כללו אשה ברשימותיהן. הן לא זכו במנדט. רשימות הפמיניסטיות ב-1977 וב-1992 לא עברו את אחוז החסימה.

חברות הכנסת כשדולה למען נשים. אחר הטיעונים, שמעלים התובעים את הגרלת ייצוג הנשים במוסדות הפוליטיים, הוא הצורך כשדולה המסוגלת ורוצה לקדם את האינטרסים הייחודיים של נשים כנשים. רוב החוקים שנועדו לשפר את מעמד האשה הוגשו בידי נשים בלבד, או במשותף עם נשים. ברם, אפקטיביות הנשים בכנסת כשדולה למען נשים מוגבלת בשל כמה גורמים, ובהם: היותן מיעוט קטן בכנסת; לא כל חברות הכנסת מגלות עניין בשאלות הנוגעות לענייני נשים; חילוקי דעות בין אלו המגלות עניין לגבי האמצעים. נוסף על כך, כל חברות הכנסת נתונות לחצי המפלגות שלהן, וכאשר האינטרסים של מפלגתן נתפסים כמתנגשים באינטרסים של ציבור הנשים, כרוך המקרים הנאמנות למפלגה קודמת. לרוב הנבחרות לכנסת 13 מחויבות מוצהרת לקידום מעמד האשה וניסיון קודם בעבודה משותפת לקידום ייצוגן של נשים בפוליטיקה במסגרת ארגון שדולת הנשים בישראל.

מעמד האשה בעבודה. השתתפות בכוח העבודה האזרחי. בין השנים 1955-1990 גדל שיעור ההשתתפות של נשים בכוח העבודה האזרחי מ-26.5% ל-41.1%. בקרב נשים יהודיות הגיע שיעור זה ל-46.4%, אך בקרב לא-יהודיות הוא הגיע רק ל-15.3% (לעומת 7.2% ב-1970). בשנת 1990 היו 669,500 נשים מועסקות או מחפשות עבודה באופן פעיל. הן היו 40.6% מכלל כוח העבודה האזרחי. הגידול בהשתתפות הנשים חל בתקופה שבה הסתמנה ירידה בשיעור השתתפות של גברים, כך שתרומתן לגידול נטו שחל בכוח העבודה במרוצת שנות 70 ותחילת 80 הסתכמה ביותר מ-50%, ובשנים מסוימות אף הגיעה ל-70%.

כניסתן המוגברת של הנשים לכוח העבודה אירעה בעקבות הביקוש שנוצר אחרי מלחמת ששת הימים עם התרחבות השירותים הציבוריים, הקהילתיים, הפיננסיים והעסקיים, שאירעה יחד עם גידול במערכות הצבאיות והבטחוניות, שקלטו גברים מן השוק האזרחי ודלדלו את המאגר של כוח אדם זמין לשוק זה. רפוס זה החריף נוכח הגידול המקביל במספר הסטודנטים באוניברסיטאות.

בשנת 1968 חזתה הרשות לתיכנון כלכלי מחסור בכוח אדם, במיוחד בתעשייה ובחקלאות. מתוך ראייה של צורכי המשק המליצה הוועדה על הקמת מעונות-יום לילדים של נשים עובדות. ב-1971 הקים משרד העבודה את היחידה לתעסוקת נשים, אשר היתה הכלי הממשלתי לביצוע המדיניות של עידוד תעסוקת נשים. יחידה זו הביאה לפיתוח תשתית שירותים לילדי אמהות עובדות בידי המדינה. הפעלת השירותים הופקדה בידי ארגוני נשים. ב-1971 היו 10,000 מקומות במעונות - 6,500 לילדי משפחות סעד ו-3,500 לשוק הפרטי. ב-1990 היו 46,000 מקומות - 12,000 מהם

הנשים בכוח העבודה האזרחי לפי גיל, 1970-1990 (באחוזים מכלל הנשים בכל קבוצה)

קבוצת גיל	1970	1975	1985	1990
סך כולל	29.3	31.6	37.5	41.4
14-17	18.1	11.3	8.3	9.0
18-24	44.9	40.4	39.4	38.5
25-34	32.6	44.2	55.6	58.2
35-44	31.9	40.6	57.4	62.9
45-54	33.9	36.8	46.4	53.9
55-64	22.1	22.4	24.9	30.2
65+	5.0	5.0	5.5	6.6

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. שנתון סטטיסטי לישראל 1975, 1991.

הסתגלות למתרחש בסביבה החברתית הרחבה. יש המסכימים את הפעילות המאורגנת של הגשים להנהגת לינה משפחתית כתגובה לירידה במעמד החברתי בתחומים אחרים של חיי הקיבוץ וכליית כוחו של קבוצות נשים, שהאמינו כי לינה משפחתית היא לטובת הילד.

קיים פער בתנועה הקיבוצית בין האדיאולוגיה השוויונית המוצהרת לבין הרמה הגבוהה של חלוקת התפקידים לפי מין. הגשים פחות פעילות מהגברים באסיפות הכלליות, ובשעה שבוועדות המטפלות בבעיות חינוך יש להן ייצוגיות, רק מעטות מהן פעילות בוועדות רבות העוצמה והיוקרה העוסקות בענייני כלכלה וביטחון. הסתירה בין הדרישה מנשים לספק את השירותים בקיבוץ לבין הביקורת המופנית כלפיהן על כך שעיסוקיהן אינם רווחיים היא מקור למתח. מתח זה החריף עקב המשבר הכלכלי שפקד את הקיבוצים בשנות ה-80.

בראשית שנות ה-80 הועלה המעמד הבלתי-שוויוני של נשים על סדר היום הקיבוצי כבעיה חברתית, אולם בקרימות נמוכה. כיוזמת חברות בתנועה הקיבוצית נפתח ב-1982 המרד הבינ-קיבוצי לקידום שוויון המינים. באותה שנה חרש הקיבוץ הארצי את הפעילות של מחלקת החברות, ששמה דחלף למחלקה לקידום שוויון המינים. הפעילות של חברות הקיבוץ הארצי למען ייצוג חברות במקורי כוח תרמה להחלטת מפ"ם לשריין לנשים 40% מהמקומות במרכז המפלגה של 1992 לנשים.

שאלת מעמד האשה חוזרת לסדר היום הציבורי. שאלת מעמד האשה בחברה ואי השוויון בין המינים חזרה לסדר היום הציבורי בתחילת שנות ה-70. את המיפנה מסמלת התארגנות הקבוצה הפמיניסטית הראשונה מאז קום המדינה בחיפה ב-1970. ארגוני נשים, שרובם נוסדו לפני הקמת המדינה, השתלבו בפעילות מעשית, שהאיצה את התנופה לקידום מעמד האשה. בויצ'ו פעלו כבר משנות ה-50 לשכות לענייני משפחה וסער משפטי וכן גם מועצה למעמד האשה. ב-1969 הקימה מועצת הפועלות (נעמ"ת) מחלקה לתחיקה ולביטחון סוציאלי, וב-1974 את האגף למעמד האשה. המרד לעובדת השכירה בהסתדרות קיבל תנופה חדשה ופתח ב-1972 במאבק ראשון מטוגו להשגת שכר שווה לנשים. ברוב ארגוני הנשים הגבירו והרחיבו את הפעילות בתחומים הנוגעים לקידום מעמד האשה. התנועה הפמיניסטית, שנוסדה באותה עת, העלתה את בעיית האלימות נגד נשים ושימשה קטליזאטור מיליטנטי, שעורר ארגוני נשים אחרים לבדוק מחדש את דרכי פעולתם. בשנות ה-80 קמו ארגונים חדשים, כגון שדולת הנשים בישראל, הפועלת כקבוצת לחץ פוליטית במישור חקיקה ומדיניות ציבורית. הוקמו ועדות מיעצות לשאלות מעמד האשה ליד עיריות ומועצות מקומיות. יחד עם כך החלו חוקרים באקדמיה בעריכת מחקרים חלוציים בנושאים הנוגעים למעמד האשה בישראל ובהוראת קורסים עם פרספקטיבה של נשים. המחקר וההוראה באו לתקן הטיית זכריות במדע ובידע שהצטבר במדעים השונים, במיוחד במדעי הרוח והחברה. כמעט בכל האוניברסיטאות קיימות תוכניות מיוחדות ללימודי נשים, ובכולן מתקיימים קורסים מיוחדים הדנים במעמד האשה.

המיפנה הגדול בשיח הציבורי על מעמד האשה התחיל אחרי מלחמת יו"כ, שהביאה בעקבותיה תקופה של ביקורת עצמית וניפוח מיתוסים. הביקורת גלשה גם לשאלת מעמד האשה, והיתה חריפה במיוחד בקרב ציבור הנשים עצמו, שהיה מתוסכל עקב אי-שיתופו במאמץ המלחמתי בחזית ובעורף גם יחד. המצב הכלכלי, החברתי והבטחוני היציב יחסית, שהשתרר בשנים שלאחר מלחמת יו"כ, איפשר לקדם את עניין מעמד האשה כסולם הקדימויות הלאומי. בכנסת השמינית הופנתה תשומת לב לבעיות של נשים מוכות, למעשי האונס הרבים ולצורך נתיקון חוק ההפלות. בכנסת התשיעית הוקמה ועדה בראשות ח"כ שולכית אלוני, אשר הביאה לשינויים מרחיקי לכת בטיפול באונס בתחום המשפטי, הסיפורי והמשטרתי.

תרומה חשובה להגברת המודעות הציבורית לבעיית אי השוויון בין המינים היתה לוועדה למעמד האשה בראשות ח"כ אורה נמיר. הוועדה הוקמה בעקבות החלטת האו"ם להכריז על השנים 1975-1985 כ"עשור האשה הבינלאומי". ב-1978 הגישה הוועדה דו"ח לראש הממשלה, המכיל 241 המלצות לקידום שוויון הזדמנויות בין נשים וגברים בכל תחומי החיים בישראל, ולביטול ההפליה מסעמי מין. הצוות היתד שלא גיבש מסקנות היה זה שעסק במעמד האשה ביני משפחה. לא פחות חשובה מהמלצות

עיסוקים, הדורשים השכלה גבוהה, אבל הכנסתן נמוכה יחסית, כגון הוראה בכת"ספרי יסודיים, גננות, חינוך מיוחד, סיעוד ועבודה סוציאלית. בשנות ה-80 חל גידול ניכר בשיעור הנשים במספר עיסוקים בעלי סטאטוס גבוה יותר, שבהם הרוב המכריע של המועסקים היה גברים. אלה כללו: רוקחים, וטרניארים, מנהלים ואמרכלים בשירותים ממשלתיים, רופאים ומשפטנים. אולם בדרך כלל מרוכזות הנשים בעיסוקים אלה בהתמחויות הפחות רווחיות.

פער ההכנסה. למרות קיום חוק המחייב את המעביד לשלם שכר שווה לעובדת ולעובד על "עבודה שווה בעיקרה", נשים משתכרות לשעת עבודה פחות מגברים. במרוצת השנים 1978-1990 גדל פער זה מכ-22% ל-28%. בארץ לא ניתן להסביר את הפער בהכנסה בעיקר במושגים של הברלים בגורמי "הון אנושי", כגון השכלה, ותק, רציפות בעבודה והכשרה מקצועית. גם כאשר גורמי הון אנושי אלה זהים אצל נשים לאלה של גברים, הן זוכות לתמורה לפי שער חליפין נמוך יותר בגין אותם מאפיינים. כלומר, קיימת הפליה כלפי ההון האנושי של נשים. הדבר בא לידי ביטוי בעיקר בהעדפת גברים בקבלת תוספות, כגון תוספת רכב ושעות גלובליות.

מקור אחר להבדלי השכר הוא בהפרדת העיסוקים לפי מין. ההכנסה מעבודה בעיסוקים "נשיים" נמוכה מזו שבעיסוקים "גבריים", גם כאשר רמת ההשכלה הנדרשת זהה. נורמות חברתיות בנוגע לאחריותן של נשים לטיפול בילדים ובמשק הבית וקיומו של יום לימוד קצר מהווים מקור לחץ על נשים לוותר על משרות ברמות שכר גבוהות לטובת שעות עבודה נוחות ומקומות עבודה קרובים לבית. אף שהן רק כ-40% מהמועסקים במשק, נשים הן כ-70% ממקבלי השלמת שכר בגין חוק שכר מינימום. **מעמד האשה בקיבוץ.** השינויים שחלו במעמד האשה בקיבוץ מאז הקמתו ועד היום משכו את תשומת ליבם של חוקרים. בשנות ה-20, שנותיו הראשונות של הקיבוץ, יצרה מסגרת זו תנאים חברתיים ומינניים שהתאימו מאוד להיווצרות שוויון בין המינים: מחויבות אדיאולוגית עמוקה לשוויון חברתי ואוריינטציה קולקטיבית, אשר הפחיתה את מרכזיותה של המשפחה; ביטול תלותה הכלכלית של האשה בבן זוגה; שחרור האשה מרוב עבודות הבית על ידי קולקטיביזציה של הטיפול באוכל ובכביסה; לינה משותפת לילדים. כמחצית הנשים עבדו במשך תקופה ארוכה למדי בעיסוקים יצרניים בדומה לגברים, והדבר עידר בצורה ניכרת את דפוס חלוקת העבודה המקובל בין המינים. אך השוויון נתפס בעיקר במושגים זכריים. הדגם של החלוצ האדיאלי היה התגלמות הסטריאוטיפ הגברי. נשים חדרו לעיסוקים גבריים מסורתיים, אך לא להיפך. הקיבוץ לא הציב כערך את כניסתם של גברים לעבודות כטיפול בילדים. עם העלייה בשעור הילודה והגידול בדרשה לעובדים בתחום הטיפול בילדים ובחינוך, גברה חלוקת התפקידים לפי מין. באמצע שנות ה-60 הורתה הסוציולוגית יונינה טלמונגרבר על קיום תהליך של "היווצרות הברלי תפקידים לפי מין בחברה המושחתת על התכחשות להברלים בין המינים".

הגשים נדחקו לעבודות שירותים וטיפול בילדים, והגברים לעבודות הייצור. בחברה המעריכה עבודה יצרנית נחשבו עבודות השירותים, שבהן עסקו הנשים, ואשר לא הביאו הכנסה לקיבוץ, ליוקרתיות פחות מהעבודות שבהן עסקו רוב הגברים.

החוקרים תמימי דעים לגבי רוב "העובדות" על תהליך ההתפתחות של ההפרדה בין תפקידי המינים והעלייה של המגמה המשפחתית, שהתבטאה גם במעבר מלינה משותפת ללינה משפחתית, אך הם אינם מסכימים לגבי הפירושים והמסקנות. יש המדגישים את השפעות החיבור הישן, שלא פגו עם הגות המסגרת הקיבוצית, ועם הולדתם של ילדים הם שבו ועלו. כאשר נוספו לכך תמורות המודרניזציה ועלייתם של סיקולי כדאיות לראש סולם העדיפויות, המצב פעל נגד טשטוש ההברלים בין המינים. נראה יעיל יותר להפקיד את הטיפול בילדים בידי נשים. הגבלת עיסוק זה לנשים ומצבת כוח האדם שנדרשה לביצועו הותירו רק קומץ של נשים פנויות לעסוק בעבודות אחרות. הסבר אחר, המושחת על השפעה סביבתית, מעלה את הטיעון כי העלייה בהפרדת התפקידים לפי מין ובמרכזיות המשפחה אינן אלא פרט במיכלול רחב יותר של שינויים חברתיים, מינניים ותרבותיים שהתחוללו בקיבוץ. כחלק מתהליך

תהליך התפתחותם של איגודים מקצועיים בארץ ישראל ובישראל. תקופה א': הנחת היסודות - עד הקמת ההסתדרות ב-1920. עד להקמת ההסתדרות כמעט שלא התנהל בערי הארץ מאבק מקצועי רצוף של איזה שהוא גוף רמזי איגוד מקצועי. שכבה של פועלים עירוניים היתה אמנם גם ביישוב הישן, לפני תחילת העלייה הראשונה ב-1882, וגם ביישוב החדש. רובם היו בעלי מלאכה, עובדים חסרי מקצוע ושוליות בענפי מלאכה שונים - ומעמדם החברתי ביישוב הישן היה נמוך. אגודות הפועלים, שהוקמו בתקופת העלייה הראשונה, בעיקר כחקלאות, מזכירות, כצורת התארגנות, כחשאינות ובסקסים שפיתחו, את האגודות המקצועיות הראשונות שהוקמו בארצות הברית. העלייה הראשונה הגיעה ארצה כשהיא נושאת עמה רעיונות של עבודה עברית, אך עד מהרה הפכו האיברים לבעלי אחוזות קטנות, וכל אותן אגודות מקצועיות שהוקמו על ידם התפרקו. האיגוד המקצועי היחיד ששרד מאותה תקופה הוא ההסתדרות המורים, שהוקמה ב-1903 על רקע התפתחות בתי הספר העבריים בארץ והמאבק על השפה העברית (ר' כרד א"י). רק בתקופה יותר מאוחרת עברה ההסתדרות המורים לעסוק בפעילות איגודי-מקצועית טהורה. מתחילת המאה, ועד מלחמת '1, הופיעו בערים כמה אגודות מקצועיות מקומיות במקצועות שונים - רפוס, נגרות ועוד. הן החזיקו מעמד במשך שנים ספורות בלבד והתפרקו.

העלייה השנייה, עליית החלוצים האידאליסטים, היא זו שהניחה את היסודות לתנועת העבודה ולהסתדרות. החלוצים שהלכו לגליל וליהודה לעבודה חקלאית הקימו שם שתי ההסתדרויות פועלים חקלאיים, שהתפתחו והיוו מאוחר יותר אחד מכסיסה הארגוניים של ההסתדרות הכללית. בערים הוקמו בשנים 1913-1914 כמה אגודות מקצועיות, בעיקר במסגרת מפלגת "הפועל הצעיר" - ובהן אגודות בענפי הרפוס, הבניין והפקידות. בתנאי המשק הכלכלי, שהחל להתפתח באותן שנים, היו מקצועות הצווארון הלבן וענפי הבניין והרפוס הספקים היותר חשובים של מקומות עבודה לפועלים שכירים יהודים. לקראת סוף התקופה, ב-1919, הוקמו שני איגודים מקצועיים חשובים: ההסתדרות הפקידים, היום האיגוד המקצועי הגדול ביותר בהסתדרות, וההסתדרות פועלי הרכבת, הדואר והטלגרף, שממנה צמחה ב-1948 ההסתדרות עובדי המדינה.

תקופה ב': תקופת הבניין, 1920-1927. בתקופה זו נכנתה התשתית הארגונית למערכת האיגוד המקצועי בישראל. היא מתחילה בהקמת ההסתדרות, בשנת 1920, ומסתיימת בוועידה השלישית של ההסתדרות ב-1927. ההסתדרות הוקמה על ידי מיזוג של מוסדות מקבילים שהוקמו על ידי מפלגות "הפועל הצעיר" ו"אחדות העבודה" - לשכת עבודה, לשכת עלייה, קופות חולים, משכדי קבלנות לביצוע עבודות בניין וכבישים ואגודות מקצועיות מקומיות. ועידתה הראשונה של ההסתדרות התכנסה ב-1920 והסתפקה בקביעה כי ארגון הפועלים בהסתדרויות מקצועיות ארציות, המקיפות את העובדים למקצועותיהם, הוא בין מטרותיה המרכזיות של ההסתדרות. התייחסות ישירה ורחבה יותר לאיגודים המקצועיים הופיעה בוועידתה המחוקקת של ההסתדרות, שנתקיימה בשנת 1923.

בפרק האיגוד המקצועי של חוקת ההסתדרות נקבע העיקרון של הקמת איגודים מקצועיים ארציים על בסיס תעשייתי. קביעת הבסיס התעשייתי הרחב כבסיס לארגון נעשתה גם כדי שתתאפשר שליטה ריכוזית יעילה על איגודים מקצועיים ארציים. בפועל, היה תהליך קביעת תנאי עבודה ושכר בדרג המקומי (העירוני) דומיננטי, לפחות עד תחילת שנות ה-40. אחד ההסברים לכך הוא שכשעת היווסדה כבר מצאה ההסתדרות שנקבעו "עובדות-כשח" במרבית הריכוזים העירוניים של היישוב היהודי היו בתוך מפלגות הפועלים מועצות פועלים, ולכל אחת מהן כבר היו אגודות מקצועיות בענפי הרפוס, המתכת, הבניין ועוד.

תקופה ג': התבססות, 1927-1944. עד תחילת מלחמת '11 עדיין היה מרכז הכובד של הפעילות בתחום יחסי העבודה של ההסתדרות במועצות הפועלים. אלו היו כפופות במישרין לוועדה המרכזת של ההסתדרות, ועסקו במרבית מישורי הפעילות ההסתדרותיים בדרג המקומי. מועצות הפועלים עסקו בהקמת ועדי עובדים, בהדרכתם וכסיוע להם. תהליך התייעוש הנרחב שהחל בארץ עם פרוץ מלחמת '11 הביא ליצירת מעמד חדש של פועלי תעשייה. ההסתדרות המסיכה עד תום המלחמה

הוועדה היתה השפעת העבודה המשותפת על חבריה. הוועדה כינסה בפעם הראשונה נשים מתחומים שונים, האקדמיה, הפוליטיקה, ארגוני הנשים והשירות הצבאי, למסגרת של עבודה משותפת. המיפגש הביא לגישור על פני מחלוקות ופערים היסטוריים, מפלגתיים ואף אישיים, והגביר את התודעה הנשית של חברותיה.

כרמה לאומית הגיבו המלצות הוועדה למעמד האשה הישגים רלים. במקום ההמלצה הראשונה, להקים רשות ממלכתית לטיפול ולמעקב בתחומי מעמד האשה, נוצר תפקיד של יועצת ראש הממשלה למעמד האשה - תפקיד שסמכויותיו ותקציביו מוגבלים ביותר. בשנת 1984 הוקמה המועצה הלאומית לקידום מעמד האשה, אך עד 1992 טרם גובשו מגמותיה ודרכי פעולתה. עם המהפך של 1977 החלה נסיגה בטיפול במעמד האשה כרמה הלאומית. כלחץ המפלגות הדתיות הושמט סעיף 5 בחוק הפלות, שאיפשר הפלות בגלל סיבות חברתיות. הגבלת הנגישות להפלה פגעה במיוחד בעולות מרוסיה, שהורגלו לראות בהפלה דרך לפיקוח על הילודה. כן הוקל הפיקוח על כנות המבקשות להשתחרר מזה"ל מטעמי דת. פעולות שנוהלו לצורך קיצוץ בתקציב פגעו במיוחד בנשים, כגון הנסיגה שחלה בשנות ה-80 בפיתוח יום חינוך ארוך בבתי ספר ובגני ילדים ובסידורים נוספים החיוניים ליציאת נשים לעבודה.

מגמות סותרות המשיכו לעצב את הדיון הציבורי על מעמד האשה בחברה, גם בתחילת שנות ה-90. מתח בטרומי, אבטלה עמוקה והתחזקות הפונדמנטליזם הדתי תרמו ליצירת אקלים חברתי, המקשה על גיוס תמיכה אקטיבית במאבקן של נשים למעמד שוויוני בחברה. עם זאת, השתפר מעמדה של נשים אשר רכשו השכלה והתנסו בעבודה ובפעילות פוליטית. שינוי זה תרם להעמקת ההכרה בלגיטימיות של התביעה לשוויוניות בין המינים.

ר.פ.י.

לקריאה נוספת:

ר' כרנשטיין, אשה בארץ ישראל; והשאיפה לשוויון בתקופת היישוב, הקיבוץ המאוחד, 1987: ר' יורעלי, א' פרידמן ור' שריפט, נשים במילכוד, על מצב האשה בישראל, הקיבוץ המאוחד, 1982: ר' יורעלי, תנועת הפועלים בארץ ישראל, מראשיתה עד 1927, קתדרה, תמוז תשמ"ד; משרד ראש הממשלה, הוועדה למעמד האשה, צוותי הוועדה למעמד האשה, דיונים ומימצאים, ירושלים 1978 - עידכון שדולת הנשים בישראל, 1988: ח' אבי-גיא, חשבון אשה: דין וחשבון על מעמד האשה בישראל - הפצוי והרצוי, נעמת, המרכז - האגף למעמד האשה, 1988: א' רוזנצ'יק, דיני המשפחה בישראל, פפירוס - האוניברסיטה העברית, 1990 (ר' גם פרק בכרך זה).

ארגוני עובדים ומעסיקים. ההסתדרות העובדים הכללית.

ההסתדרות העובדים המרכזי והחשוב ביותר בארץ. כאן מתמקד הדיון בפעילות ההסתדרות הכללית כאיגוד מקצועי ולא בתחומי פעילותה בשטחי הכלכלה, הביטוח הפנסיוני ובאספקת שירותי רווחה, חינוך ותרבות (להשלמת התמונה, ר' כרד ס"ו 64: כרך מילואים 886 וכרך מילואים ב' 444).

ההסתדרות היא תנועת עובדת ציונית סוציאליסטית. היא נוסדה ב-1920 על רקע אירועים היסטוריים שהתרחשו בסוף המאה XIX ותחילת המאה XX, והביאו לעליות הראשונות: (1) התפשטותן של אידאולוגיות קומוניסטיות וסוציאליסטיות ותנועות חברתיות של תחייה לאומית, באותן מדינות שבהן היה מרכז חלק ניכר מהפורה היהודית; (2) תופעות האנטישמיות והפרעות ניהודים ברוסיה הצארית; (3) הקמת מפלגות ציוניות סוציאליסטיות באירופה המזרחית מתוך מטרה לעלות לא"י, להתיישב בה ולעבד את אדמתה. בניגוד לאיגודים מקצועיים אחרים, שניסו לארגן ולגבש את חבריה של מעמד עובדים קיים, ראתה ההסתדרות כתפקידה העיקרי בשנות פעולתה הראשונות: הקמת מעמד פועלים עברי, קליטת עלייה, ובניין היישוב היהודי בא"י. הדומיננטיות היחסית של המפלגות בהסתדרות, מרכזיותם של תפקידים לאומיים כלליים בתוכניות הפעולה שלה, ותפיסת מעמד הפועלים כחוט השרדה הארגוני של תוכנית פעולה זו, נשתמרו עד היום כמאפיינים מרכזיים של ההסתדרות.